

„חדרים” ו „מלמדים”

למרות הכל בכמה חיבה וחום זכרו החניכים את ימי ה„חדר” ששם בילו את רוב נעוריהם ושם עוצבה נשמתם והווייתם.

על מדת החיבה וההערצה שהעם העניק ל„חדר” ול„רבי” יעידו שירי העם הרבים המעלים אותם לדרגת יסודי עולם וחזות הכל. ביחוד בא לידי גילוי היחס הלבבי החם בשירו של מ. ורשבסקי „האלף-בית” שהיה מושר בפי כל ושלזכר צלילו הלבביים נעורים בקרבנו רגשות חמים ביותר ל„חדר” הקטן, הצר והתמים.

עם הרחוקות החדשות שהתחילו מנשבות ברחוב היהודי בערים ובעיירות, בעקבות התפתחויות הרות עולם, שהתחוללו בדור האחרון, כמו המהפכה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, הצהרת בלפור וכו', הדרו ההשפעות גם לתחומה של מזיריטש ונבעו פרצות ב„חדר”, שהיה מבצר עוז לחינוך היהודי במשך דורות. רעיון בית-הספר המודרני, שרכש לבבות בכל מקום, לא פגרו בהתפתחותו גם במזיריטש, אם כי לא דחק עדיין את רגלי ה„חדר” והמלמד.

ואלה ה„מלמדים”, שנשארו על כנם ועל משמרתם במזיריטש בשנים האחרונות לקיומם:
העורך

כמנהג הימים ההם בכל הקהילות בתפוצות ישראל, החינוך העממי במזיריטש התחיל ב„חדר” המסורתי, שהיה מעין בית היוצר לנשמת הילד היהודי. ה„מלמד” היהודי מעולם לא הצטיין בידיעות יסודיות במקצועו או בהכשרה כלשהי בפדגוגיה. ה„טייטל” וה„קאנצ'יק” שימשו להם מכשירי לימוד וה„קנעלונג” — מנהג אבותם בידיהם. כן היתה מעין מסורת שניה, שאין יהודי מתמנה מלמד לבני ישראל, אלא אם הוא עני ואביון, ביתו דל ו„חדרו” צר, אולי כדי לקיים „כך דרכה של תורה”... לעומת זאת הצטיינו המלמדים במדה גדולה של יראת-שמים ועשו את מלאכת-הקודש שלהם באמונה ובמסירות. כל מגמתם — ואף מגמת ההורים — היתה להוציא מתחת ידם יהודים טובים, שומרי מצוות וממשיכי מסורת אבות בתורה ובדרך-אריך.

למרות הנאמר „ולא הקפדן מלמד”, חייבים היו המלמדים להצטיין במדה מסוימת של קפדנות, כדי לשלוט ב„צאן קדשים” שלהם, ואמנם רבים נעזרו למטרה זאת ב„קאנצ'יק” וב„קינה” (קארצר, צינוק). שאם לא כן הילדים השובבים הרגישו בחולשתו של ה„רבי” וירדו להיוו במעשי-קינדס שונים. אם כי היו ביניהם, ביחוד בין מלמדי הגנרא, כוחות חינוך יעילים ומכובדים על הבריות, הרי משום-מה נהפך השם „מלמד” לכינוי הניתן לאיש תמים וסתם לא-יוצלת. אך

אברהם צווייג

„מלמדים” במזיריטש

1. ר' שניאור

ר' שניאור המלמד או לפי כנויו בפי הבריות, ר' שניאור עם העז, כל זאטוט בעיירה, שידע אך בקושי להריץ את רגליו הפעוטות, נשלח אל ר' שניאור למלא את כרסו הקטנה גירסא דינקותא, והלה הפעיל את כל כשרונותיו „הפדגוגיים”, כדי ליצור בסיס חינוכי לחניכו הרך. מובן, שבתורת אמצעי חינוכי בדוק, לפי מושגי הימים ההם, שמשה הרצועה — „קאנצ'יק” בלעז, ואין לך ילד, שמראהו של מכשיר זה לא הטיל עליו אימה ופחד.

משכנו של ר' שניאור לא הצטיין ברחבות יתירה. — זו היתה בקתה דלה ורעועה ורק בקומה כפופה הצלחת לחדור אליה. ובאם נסיונך לא עמד לך ולא שמת עין פקוחה בעמדך על מפתח הבית, ונפגעת פעמיים, פעם בראשך, עיי חבטה הגונה בתקרה הנמוכה, המשולבת בגורי עץ מיושנים עם הגג, שגם זה האחרון הצטיין בזקנה מופלגת, ועשבי הפרא שעליו העידו על כך, אגב, ליצני העיירה היו מתבדחים על חשבון זה באמנם: „אפשר לערוך קציר תבואה על גגו של

ר' שניאור היכולה לספק את מזונותיו בשפע וגם מזונות עזיו, ושנית עלול היית ליפול מלוא קומתך ארצה, כלומר להשתטח בכל ישותך על רצפת העפר שבחדר מגוריו, מפאת היותה נמוכה במידה הגונה מפני הרחוב וגם מחמת אפילת הללו שסנורה את עיניך.

אולם מי שם לב לקטנות אלה? הרי לא לשם מותרות נוצר בית זה, תפקידו היה יותר נעלה, היינו לשמש אכסניה ראשונה לחינוקות העיירה, שהקמץ-אלף וה„טראף” בקעו שם מגרונותיהם הצעירים כל היום.

ר' שניאור בעל העינים על שום מה? — על שום שמאז בא לעיירה מנהג הטיפול בעינים, האכלתם, חליבתם וכדומה... מצאה חן בעיניו של ר' שניאור מלאכה זו ושימשה לו כעין „הובי”, הן מתוך חיבה מיוחדת לחיות-בית תמימות אלה והן משום עזרה ניכרת לכלכלת ביתו, ואל יפלא בעיניך אם עיניו של ר' שניאור עלו בגודלם ויופיים על כל עיני העיירה, כי זה נבע מתוך טיפול מסור שהושקע בהם לְי כל בני ביתו לרבות הדרדקים, מובן, לפי הוראותיו ובהדרגתו האישית

והוא, עטוף במעיל קצר שדהה מרוב שימוש, נחפו מבית לבית להרביץ תורה לתלמידיו. רב שמחה, המורה לתלמוד בנוסח המודרני בתקופה היא, הקיף בלימודיו כמעט את כל הנוער שבעיירה, וביחוד אלה שמצאו בלימוד קודש זה שתי מטרות: האחת, שכולה לשמה בבחינת "והגית בה" והשניה, חדוד המוחין גרידא.

רב שמחה, שנטש את ה"חדר" בצורתו המיושנת, העדיף מחן שעות, כי זה, לפי דבריו, מאפשר לו ביתר צלילות להתמכר לחריפותם ולשנינותם של הסוגיות החמורות למיניהן, ולשחות ביתר בטחה בים התלמוד הגועש. זכור לי היטב נוסח גיגונו האופיני בזמן התעמקותו בוויכוח האין סופי של "התנאים". ומה שמח ורחב לבו, כשאחד מתלמידיו הצליח, לפי בטויו, לצלול לתהום של ים זה ולדלות ממנו את פניניו היקרות.

היה גם דורש בבית-הכנסת הגדול מידי פעם בפעם בפרשת השבוע, בטוחני כי מתי מספר בלבד הבינו פרושי דבריו העמוקים. רק נדנדוד ראשם העיד בהם, כי בוטחים הם ברב שמוחה רבי פרשה זו תצא מפורשת מפיו כהלכה. כל קהל תלמידיו בארץ יוקירו את זכרו של רב שמחה רבין בעל הנפש העדינה.

3. חיים יסוד — המורה

מר חיים יסוד גלור, המורה לעברית וביחוד למקצוע החביב עליו ביותר — הדקדוק, מי מהנוער המזייריטשאי לא יזכור את מידת קפדנותו על "קוצו של יוד"? הדקדוק, לפי גירסתו, הוא אבי בנין השפה העברית על כל גפתוליה וסיבוכיה, ודוקא הדגשים והשואים למיניהם, התמצאות יסודית ומהירה בכל צבא הניקוד הזעיר הזה מוכיחים לפניו את סגולותיו וכושר תפיסתו של התלמיד בשפה, ואוי לו לתלמיד שנכשל בכל אלה, ויהא זה אפילו כשלוך קל, מיד קפצה עליו רוגזו של מורנו זה ופיו מלא תוכחה והבעת מוסר באוני הנכשל ואין לקנא בשומע הלז, הודות קפדנותו זו הצליח להשריש באופן יסודי את השפה אצל הרבה מתלמידיו.

מר גלור היה בעל נפש רגישה מאד. זכורני כיצד לא יכול לעצור זרם דמעות שפרץ מעיניו עת הקריאו תלמידיו אחד מהספורים בעלי תוכן של טרגדיה אנושית מועזעת. אנתנו במבטי תמיהה הסתכלנו בפניו הרגישים והקמוטים שצלקת מיוחדת בלטה בהם ולא הבינונו את פשר הזעזוע הנפשי הזה. גם סבלות ורדיפות בלתי פוסקים מטעם המשטר הפולני היו מנת חלקו. הרשות דרשה ממנו רשיון הוראה וזה לא היה ברשותו. התאספנו באחד המקומות הנידחים שבעיירה, בחדר אפל למהצה, וכל אושה קלה או תנועה כלשהי מבחוץ גרמה לו יסורים ללא נשוא מיראה פן יתפסוהו "בקלקלתו". לנו תלמידיו שהיינו עדיין בגיל רך, עורר כל זה צחוק ולא פעם גרמנו לו פחד שוא ע"י מעשיי קונדס שלנו.

בהיוסד בית הספר "תרבות" שהוכר ע"י השלטונות קבל המורה שלנו משרה מכובדת בתור מורה לעברית, תנ"כ ודקדוק ויד הרדיפות פסקה ממנו ונשם לרוחה. לא היה נער בעיירתנו, שלא קבל את יסוד ידיעותיו בעברית מפי מורנו החביב והמסור מר חיים יסוד גלור ז"ל.

הקפדנית, ואל תתמה גם אם עיזו אלה שמשו לו בנות-לויה מתמידות בלכתו לבית-המדרש ולהבדיל לבית-המרחץ... ואם נזדמן לך לפגוש את עיזו גם בשוק שביום "היריד" בודאי גם בעליהם ר' שניאור עמהן, כשהוא מחטט בשקי האכרים ובלשוון ה"גויש" המגומגמת, שחציה "אידיש" וחציה רמוזים ותנועות רגלים וידיים משונות, מנסה הלז לנהל משא-ומתן עם האכרים על מכירה של חבילת חציר לעיזו או שק בולבוסים לצרכי ביתו וכדומה... וכשכרעה אחת מעיזו ללדת ותרב השמחה במעונו... אז הופיע ר' שניאור ברגשנות יתירה, ובמשנה דאגה ומסירות התהלך בין היולדת והרך הנולד, וכמובן שבאותו פרק זמן שוחררו תלמידיו ממשנתם הרגילה, אטו מלתא זוטרתא היא — יצור רך שאפשר לענג בו את העין ולקיים בו גם מצוות משישה ולטיפה כהלכה.

עיקר התאמצותו הפיסית באה בהגיע הסתיו עם הביצה המפורסמת ועם שלוליות המים המרובות. הימים ימי סתיו קצרים ודלוחים ומן ההכרח להמשיך בלימודים גם אחרי הדלקת עששית הנפט. זה היה, כמובן, מנת חלקם של הגדולים, לומדי "החומש", ואף "גדולים" אלה נאלץ היה ר' שניאור ללוות הביתה, בהודמנות זו מראה הלז את כושרו ויכלתו באקרובטיקה "ביצתית" — מפשיל את שולי קפוטתו ותוחבם באבנטו, מקפץ ומדלג מאבן לגורת עץ הטובעת ביון הביצה, כשהוא אוחו בורועותיו בגופות הזאטוטים ומעבירם בשלום לביתם, וגם יקרה שגם הוא במחילה מכבודו ישל בפסיעה בלתי זריזה וזהירה ואז... אין לקנא ברבנית בתוספת הטרחה המוגשת לה, וגם בוקנו ופאותיו אין לקנא, כי הללו קלטו לתוכם מנה גדושה של רפש וכיוצא בזה.

ובהגיע ימי האביב, תקופת הפסח, חלונות החדר נפתחו לרווחה, אחרי היותם סגורים משך כל החורף, ואווירה של חג ריחפה בין כותלי החדר שהעבודה בו מרובה, יש לאוורר ולנקות את החדר מהאבק הכבד שרביץ עליו במשך השנה. והעיקר, "שיר השירים" בניגונו המסורתי בוקע מגרונותיהם של הילדים כשפעית העיזים מצטרפת למקהלה. ור' שניאור בקולו הערב מנצח על כל אלה כש"הטיטל" בידו משמש לו כעין שרביט ניצוח. ר' שניאור, נוסף לתפקידו בתור מלמד דרדקי, היה יהודי בר אורין והצטיין בכשרון הסברה של דף התלמוד שהיה מפעילי חוג זה. זקני העדה ומכובדיה הקשיבו קשב רב להסברותיו השונות והמפולפלות. מקומו של ר' שניאור בקלוני דטריסק היה בין המקומות הגובלים עם ה"פלוש", ובזה התבלט בענותותו היוצאת מהכלל.

בין המלמדים הידועים בעיירה — ר' קלמן הירש, שמש הקלוני, ר' שלמה יעקב איצ'יס, אחד ממניחי יסוד התלמוד בקרב הנוער שבתקופה היא, ר' שמחה רבין, בעל החריפות ורב השנינות, שמעטים בין תושבי העיירה ירדו לסוף דעתו ולפירושו השונים לסוגיות התלמוד החמורות וכן ר' יצחק אנופוליר — מלמד גמרא.

2. רב שמחה רבין — "דער לערער"

רב שמחה רבין המורה, שהצטיין בבקיאות וחרירות בלימוד התלמוד, יהודי צנום פנים, שחורון תמידי על קלסתר פניו. חי חיי דחקות בלתי פוסקת, ביחוד בלט מראהו העגום בתקופת החורף והגשמים עת הקור והרטיבות חדרו לעצמותיו

גדליהו ברויטמן

זכרונות מה "חדר"

קטן ולא הגיע בזמן ולעתים לא הגיע כלל. אולם הרבי לא היה מקפיד על כך והיה אומר: "אם אין לאב פרנסה אין הילד צריך להיות עם-הארץ, אם-ירצה-השם ישלם בפעם אחרת".

והרבנית, שהיתה מתפללת כל היום, היתה מוסיפה לילד עגי פרוסת לחם מרוחה בדבש או כוס חלב, ואם הילד התביש וסירב לקחת היתה הרבנית משדלתו במלים עד שנענה ואכל.

ממלמד הדרדקי עברתי ללמוד אצל שלמה יעקב-איציס, ששם למדנו גם בערב וחזרנו הביתה עם פנסייד להאיר לפנינו את חשכת הרחוב. הרבנית היתה אשה חלושה, והתלמידים עשו חולשתה אמתלא להיבטל מתלמוד-תורה. מדי פעם בפעם באו התלמידים בריצה והודיעו: "רבי, הרבנית מתעלפת!" מיד נפסקו הלימודים והרבי עם התלמידים רצו "להציל" את הרבנית.

אחרי-כן המשכתי את לימודי ב"חדר" המודרני של המורה חיים-דוד גלזר. היה זה מעין בית-ספר או "חדר מתוקן", ששם למדנו עברית, חשבון וכד' ובזמן הלימודים דברנו עברית. אולם לא היה לו רשיון-הוראה ותמיד היה בא שוטר להפסיק את הלימודים, אם כי מטרת בואו היתה בעצם סחיטת כסף. כל התלמידים היו מתיישבים או על הרצפה עד שהשוטר קיבל את ה"לא-יחרץ" והסתלק לו.

בימות החורף היינו הורסים גדרות, כדי להסיק את התנור בחדר. בכל ראש-חודש, כשהתלמידים היו מביאים שכר-לימוד ולבו של המורה היה טוב עליו, היה מספר לנו על סופרים עבריים, כגון: ביאליק, טשרניחובסקי ואחרים. כמה דורות של תלמידים העמיד במז'יריטש, שהקנה להם ידיעות בעברית ובמקצועות אחרים.

את ה"א" הראשונה למדתי ב"חדר" של הרבי קלמן-הרש, יהודי טוב-לב שהשתדל לחדור לתוך לבו ונפשו של כל ילד ולהקנות לו ידיעות כמיטב יכולתו. גם הילדים שלו למדו אתנו יחד. דירתם היתה בתוך בית-המדרש של חסידי טריסק (טריסקער קלויז), למרות זאת שהבית היה מלא תלמידים, פרנסתו לא היתה בשפע, מכיון שהתשלום היה

ר' שלמה יעקב איציס, אחד המלמדים הידועים בעיר

צבי מצמן

"יהודים של שבת, יהודים של יו"ט, יהודים של נשמה יתירה"...

השראה עילאית, שירדה עליו ממרומים. לבו מלא הגות בגודל השליחות, שהטיל עליו הקהל, העומד בחרדת קודש ומתיחד עם בוראו.

הרשל חסיה'ס, פאר העדה וגאותה, ניצב משמאלו וספר-תורה בידו. בחלל האויר המלא כבוד המקום מהדהדים עוד האקורדים האחרונים של "למנצח לבני קורח מזמור"...

"ימים נוראים" בקלויז המקארוכי

בעל התקיעה של מה יעקב-איציס, מופלג בתורה, ירא וחרד עומד על הבמה מכונס בתוך טליתו ושופר עתיק מוצנע על ידו ומתכונן לקראת הבאות.

מימינו ניצב כאריה לפני זיבוקו של מה גער-שק'ס, איש תם וישר וטליתו פרושה מעל לראשו. על פניו נסוכה

העיר כבושה בידי ההידמקים. מפקד הכנופיה, צורר יהודים, רכוב על סוסו ומצויד בכלי נשקו פרץ בדהרה לתוך בית הכנסת ותאות הרצה בווערת בו...

המתפללים התעלמו מנוכחותו של הטמא שחדר לתוך הקודש ובהתלהבות משנה שפכו לבותיהם בתפילה.

מופתע מברק הזוהר המאיר את פני המתפללים ומזיו ההוד של קדושת המקום, פער הצורר את פיו, עמד רגע על עמדו כמאובן, סובב את סוסו ונפחד ומבוהל נמלט כל עוד נפשו בו...

רוא דשבת

קטנה היתה העיר ונידחת, והחיים בה אפורים כל ימות השנה, אולם תושביה הצליחו להאציל מרוחם עליהם ולפארם, כדי לתת טעם וחן לקיומם.

מבין הסממנים המועילים לגיוון הקיום ראוי לציין את הזמר והניגון, דור דור ומירותיו, יום ויום ושירתו, איש איש וניגונו. — את ברכת הדלקת הנרות ו"א גוט־שבת קינדערלאך" היתה אמא מביעה בנעימה, שהיתה בה מציגה של חמימות לב אמא ואושר קדושת השבת. במוצאי שבת קודש, עם צאת הכוכבים, היתה אמא לוחשת את תפילה "גאט פון אברהם" וקוראת "א גוטע וואך" בניגון מלא עצב, רצוף צער וכאב על הפרידה מ"שבת המלכה".

כאשר פתח אבא ב"שבת שלום ומבורך" וב"שלום עליכם מלאכי השרת", הידהד הניגון החגיגי בכל פנות הבית, כשהוא מלווה רשרוש כנפי מלאכי השלום הטובים. זמירות ליל השבת של אבא היו שופעים קדושה עליונה ורוממות הנפש. אושר אין סופי השתרר בחדרי לבם של המסובים אל השולחן בליל המחמדים.

באשמורה השלישית, בזמן שנירקם מיטב החלום והעינים היו דבוקות תנומה ערבה, חדרה קרן זמרה והשתפכה בכל הישות הרדומה. כאילו ממרום בקע מן הדממה קול שירתו של "יוסעל דער שווארצער", המעורר לתהילים והקורא בקול מתרפק ומתחנן: "שטייט אויף יידעלעך לעבודת הבורא"... וגעוועים עוים ומתיקות עצומה עטפו את הנפש, הכמהה בעת ובעונה אחת גם לנועם השירה שלא תיפסק וגם למנוחת השנייה שלא תחדל — והעבירוה לעולם שכולו טוב וכולו נועם...

"המובתר"

אור של הדר ואצילות היה נסוך על פני מאיר "המוכתר" והאיר גם על זקנו הלבן כשלא שבגללו כינהו "מאיר הלבן". קראו לו גם "מאיר נושא המכתבים" על שום שכינה בתפקיד זה שנים רבות. ישר היה ותמים דרך ובאורח מופלא התמזגו בו תכונות לכאורה מנוגדות. — שומר מצוות קלות כהמורות ועם זאת משכיל מושלם, אורה בעל דעות שמרניות וגם ציוני נלהב, טוב לב וקפדן, אוהב בני עמו ובעת ובעונה אחת מקובל ונאמן גם על הגויים. ברטט של קדושה היה נוהג לדבר על ד"ר הרצל אשר זכה להכירו

למעלה ב"עזרת הנשים" נישאים קולות דממה דקה, רחש איושת בגדי משי ונהי בכי חרישי של סכתא, אמא או אחות.

הר של אבא'ס, תמים וצנוע, תפארת אדם עומד ליד כותל המזרח, לבו צר מהכיל שפע רב כזה של קדושה, ואנחה עמוקה פורצת מתוכו ומרחפת בחלל הקודש.

בן־ציון מצמן, אציל הנפש ויקר הרוח והמעש, מכנס במחיצתו את בניו ופורש עליהם חסותו כנשר על גוזליו בשעת הרת עולם זו, בה נחתכים גורלות של יחיד ועדה, עם ועמים...

"עילה א־להים בת־רועה, ד' בקול שופר"... קולו הרועד של שלמה גערשקהס מטפס ועולה ובוקע שחקים.

סערת כל לב ונפש גוברת, ידי שלמה יעקוב־איציס רועדות מרוב התרגשות ומעוצם האחריות המוטלת עליו. נשמעה התקיעה הראשונה, בהירה, זכה וצלולה, מרטיטה נפשות ומרעידה לבבות. תרועה ותקיעה ועוד תקיעה ותרועה, והנה מעשה שטן... חדל השופר מתקוע. בעל התקיעה נושף וחוזר ונושף, אך ללא הועיל. הוא אזור כוח, מנסה בעוז ועובר למתינות, אולם נבצר ממנו לעשות דבר — התקלה בעינה עומדת. הקהל עומד וחרד בציפיה הולכת וגוברת ומיחל להצלחת התקיעות. התוקע מסיר קמעה את הטלית מעל פניו ונראה כלא־חרי־אוש. פתאום נצנץ רעיון במוחו, הוא מנסה פעם נוספת וכפרץ מים אדירים בוקעים קולות התקיעה והתרועה והשברים.

המתיחות רפתה, ותפילת הלחש של המתפללים נשמעת כמשק כנפי מלאכים...

השעה הגדולה של הש"ץ הר של חסי'ס הגיעה. בעל מזוג טוב ונפש עדינה, מחונן מידי שלמים ואהוב על הבריות, בר אוריין ומשכיל, נעים הליכות ומכובד בעיני גדול וקטן; עטור בעטרת הכסף של טליתו ונצמד אל ספר התורה שבידיו נראה היה כאילו שני ספר־תורה כרוכים ודבוקים יחד.

פניו אורו ובנעימה גואלת, רצופת חן ואהבה פתח ב"אשרי העם יודעי תרועה"...

כהמית המון גלי ים רועשים ענה קהל המתפללים אחריו. הציבור חש שהגה הספינה עבר לידים ברוכות. בלב מלא הוד ורוממות הוא מפליג עם הש"ץ על גלי ה"יתגדל", ה"שמונה־עשרה" ו"ונתנה־תוקף" בבטחה ונועם. כל תפילה מרגינה לבבות ומקסימה בהדרה. הש"ץ מפליא בשירתו הערבה ובגיוני צליליו הזכים והנעימים.

והימים ימי פרעות והתעללויות ביהודים. המלחמה טרם שקטה. צבאות רוסיה התפוררו, כנופיות מזוינות השתלטו חליפות על העיר והחיים נתונים בסכנה בכל עת ובכל שעה.

קטעי ניגונים שתכליתם האדרת פני שבת קודש. שכנא מרדכי'ס. ישראל'יק ודוד מיכל מאיר'ס. וילף יאכעס. הרשל אבעס ופרויקע רחל יעקב-לייבס היו הראשונים שהתעוררו. הם תפסו מקומם בפינות מרוחקות בקלויו ושנו בתענוג את שיעור השבת בניגון ערב. תוך סילסול וריאציות מעודנות. הנוגעות עד לב ונפש. גלי הניגון הולכים ומתפשטים בחלל הקלויו ובדרכם מנפצים את קרני השמש השוקעת. מרקידים את רסיסי אורם העליו ומשרים רוח של גשמה יתירה במקום.

בקרן זוית יושב ר' יצחק השוחט וזומר מזמורי תהילים. בין לילה הפך מאיש אמיד לעני ואביון. ומעשה שהיה כך היה: בליל שבת. בעלות כל אנשי הבית על יצועם. התהפך נר דולק והאש אהזה בכל פינות הבית. המשפחה קמה בבהלה ואשתו ובנותיו נחפזו להציל מה שאפשר. אולם ר' יצחק אסר עליהן לנהוג לפני משורת הדין. הוא הציל רק את תיק הטלית והתפילין. את החלף וחלה אחת למזון שתי סעודות. גם מספר ספרי קודש התיר להוציא. אך כל הבית וכל הרכוש. עמל של דורות. ירדו לטמיון. הוא עבר לקלויו המקארובי הסמוך לביתו ולפני צאת הכוכבים אינו חוקר ואינו דורש. גם אינו מתעצב אל לבו. רק יעוסק בתפילה ובאמירת תהילים בניגון חודר לבבות.

שפע של אמונה ודבקות מפכה מן הניגון הזך של זמירתו. ובטחון מלא באל החסד שלא יטשו ולא יעוּבוהו לאנחות...

הניצוץ העליון

ביתו היפה של ישעיה ספוד'ינר נמצא בקצהו הקדמי של גנו הפורח ורחב הידים. עצים מלבבלים מקיפים את הגזוטרטה. שבה יושב לו ישיבה של נחת-רוח בעל-הבית המכובד כשהוא חבוש כיפת-משי שחורה לראשו. מתוך הרחבת הדעת הוא לוגם מהתה של שבת. שאשתו יהודית. שהיתה נודעת במעשיה הטובים. הגישה לפניו. ומעיין ב"פרקי אבות". בהנעימו לעצמו את הכתוב בקול חרישי ונלבב:

"כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא — — —"

מתוך חלון החדר הסמוך נראה הבן יענקל. שחזר מן הלימודים בגמנסיה שבכרך לחופשת הקיץ. הוא פוסע בחדר הלך וחזור ומשנן בעל-פה פרק מהשיעורים בלשון הרהיט ובניגון הגמרא.

אחד הוא השורש של נשמות הדורות. ואם לרגע ידמה שהדרכים נפרדות כביכול. הרי מבחן הניגון הספוג כיסופי דורות המגלה את שורשן החבוי והשואף לניצוץ העליון...

שומר, מה מליל? ..

כשם שקשה לחלץ יונק משדי אמו כך קשה היה ליהודי עירנו להינתק מ"ראו דשבתא" ולהכנס לחיי החולין של ששת ימי המעשה. השעה כבר מאוחרת בלילה. קבוצת בחורים. המענים את נפשם במגמה לעקוף את גזירת שרות הצבא. מתקהלת סביב ר' אשר יאכעס שומר הלילה. יהודי העיר רגישים לאימת הגנבים ומבטיחים את עצמם בדרך כפולה. ערב ערב נושאים כל בני המשפחה את הסחורות מן החנות

בימי הקונגרס הראשון. היה בין חותמיו הנאמנים של "השלוח" וספריתו הכילה כרכים רבים של ספרות ההשכלה. בדיקנות ובסדר ממלכתי היה מנהל את פנקסי הלידות. החתונות ומקרי המוות של הקהילה והיה מקיים יום-יום מגע עם השלטונות. אשר הטילו עליו לפרסם כל צו ופקודה בין האוכלוסיה.

הזמן המתאים לפירסומים היה בשבת לפני קריאת-התורה בכל בתי-הכנסת אשר בעיר. הופעתו בשעה זו היתה מעוררת סקרנות בקרב הקהל הרגיש לגזירות חדשות. בשעה שהגיעו להפסקה בתפילה עלה יהושוע'לה השמש בעקבותיו של מאיר. על הבמה ודפק בידו שלוש פעמים. אות לדריכות וקשב. ואחרי שהשתררה דומיה קרא מאיר בשקט את התקנות החדשות שקיבלו במעמד זה תוקף רשמי. קרה ותושב העיר החליט להעתיק את מגוריו לכרך או להרחיק נדוד ליבשת אמריקה. היה זה מוסר למאיר את השליחות להכריז על מכירת רכושו בזמן הפירסומים של שיגרה. והנה הטיל מאיר הכרזה סואנת שר' שאול זילברמן. הנגיד של העיר. בעל חנות-לאריגים מכניסה ובעל-בית מן המפוארים בעיר. החליט לחסל את כל רכושו ולעלות עם משפחתו לארץ-ישראל. קדמה לכך הכרזתו של מאיר על חיסול רכושו של יוסף הנפת. שגם הוא עזב עם משפחתו את העירה בדרכם למולדת. כאז כן גם עכשיו נרגש מאיר ונפעם מתוכן דבריו של עצמו ודמעות נוצצות בעיניו כאבני-יהן יקרות. כל הקהל היה כמרקחה. נודעו מיתרי לבבות. שמהם נפתחו מעיינות תקוה וגעגועים לארץ האבות. רק התחילו להתוכח על המאורע ומאיר החיש את פעמיו לבית-כנסת שני. כדי לחזור על ההודעות וההכרזות.

שומר שבת כדת מחללו...

בין סעודת צהרי השבת לבין תפילת המנחה נהגו לחטוף שינה קלה — "שינה בשבת תענוג". מפה ומשם עוד הגיעו

ר' יהושוע'לה — השמש והרוח החיה של הקלויו המקארובי

חומר ורוח

עיררנו היתה נוהגת כבוד ומעדיפה את הרוחניות על הגשמיות. יהודי מזיריטש היו "יהודי שבת, יהודי יו"ט, יהודי נשמה יתירה". מספרים על חנווני מכובד של העיירה, אשר ישב בחנותו שקוע כולו ב"ספר הזוהר", שנכנסה אצלו לקוחה לקנות צרכי מכולת. נתרגז החנווני שהופרע מעיונו ורטן עליה בתרעומת: כלום אין עוד חנויות בעיר, שרק אותי מצאת לגרום לי ביטול זמן?

מן החדר

נפש הילד בעיירה היתה ספוגה אוריה רוחנית ועטופה תעלומות ומסתורין. בחדר של שלמה יעקב איצ'ס בשעות בין הערביים שרר שעה ארוכה החושך עקב הקימוץ בנפט. הילדים נדחקו בפינת החדר וסיפרו סיפורי-מעשיות על גולנים ומכשפות עד שהשערות סמרו על הראש מרוב פחד. בשעה מאוחרת בערב, כשהגיע הרגע המאשר של גמירת הלימוד המיגע, התעטפו הילדים במלבושיהם החמים, הדליקו פנסייהם, עבודת ידם מנייר משוח בשמן, ויצאו ברעש ובזמר. נפש חיה לא נראתה בשעה זו ברחובות העיר. אור חלש בקע מחלונות הבתים שסביבו התרכזו מי לעבודת חולין ומי שקבע זמנו זה לתורה. רוח זועמת הכתה בפנים וצבטה באזניים. הירח רץ ברקיע כשהעננים מתחרים בו במירוץ האינסופי. משהגענו לקרבת בית-הכנסת תקפו עלינו רגשי חרדה, פיק ברכיים ודפיקות לב. ידוע ידענו שאותה שעה נוהגים המתים להתכנס לתפילה בבית-הכנסת. מעשה בפלוגי שגקלע בשעה זו בקרבת המקום והנה שמע את שמו שנקרא לעלות לתורה. האיש התאזר עוז ונכנס פנימה ובסיימו את הברכות פרוצה נשמתו ולמחרת מצאווה מת על הבמה. בפחד ובלי אומר עברנו בריצה וקפיצה את הדרך ובהגיענו הביתה, היו פנינו לבנים כסיד. הדלת נסגרה אחרינו ברעש, וזמן רב לא יכולנו להשתחרר מן הרגש שרודפים אחרינו.

סיפורי-נפלאות

המלמדים התאמצו לחבב על הילדים את התורה ותיבלו אותה במשלים, אגדות וסיפורים. בשטח זה היה שמחה רב בין הארי שבחבורה. הוא הגדיל לעשות בסיפוריו על הרב מאפטה ועל הבעש"ט ז"ל, איך שציוו לרתום סוסים ובקפיצת הדרך הגיעו לתושבי המקומות הנדחים והגישו עזרה בעת צרה. הילדים שמרו לו תודה על סיפורי הנפלאות וכינאוהו "מורה" לאות חיבה. כשרק הוציא המורה סיגריה מכיסו מיד קמו כולם והדליקו גפרורים, שתמיד היו שמורים בכיסיהם למטרה זו. המורה נהנה הנאה מרובה מיהס כבוד זה. פעם עמד על הויכוח המתנהל בין הרבש"ע וננסת-ישראל. הרבש"ע טוען: שובה עד ד' אלוהיך ישראל, וננסת ישראל טוענת: השיבנו ד' אליך ונשובה, חדש ימינו כקדם. משל למה הדבר דומה? — לאיש עשיר שירד מגדולתו. הפקיד שארית נכסיו בידי אשתו וירד למדינת הים. פרצה דליקה בעיר וכל רכושה של האשה אבד ונשארה בחוסר כל. מרוב צער ובושה עזבה את עירה ונדדה ממקום למקום לקבץ נדבות. באחת העיירות הנדחות כלו כוחותיה והובאה לבית-ההקדש. בינתיים עלה הבעל לגדולה ויהי לעשיר בעל הון רב. הוא

אל הבית ובוקר בוקר מן הבית אל החנות וכך חוזר חלילה. ליתר בטחון משלמים סכום חדשי לר' אשר יאכעס והוא מתהלך כל הלילה לאורך ולרוחב בניני החנויות ודופק במקלו על הדלתות. שתי דפיקות "אחת ואחת" ושלוש דפיקות בהפסקות קצרות. העבודה היא בלתי רגילה, כל אחר במקומו היה מת משעמום. מה עשה הקב"ה? הקדים רפואה למכה וחנן את ר' אשר בקול ערב ובכושר שירה להפליא והודות לסגולות אלו משתנה כבר המצב מיסודו.

עומד ר' אשר נשען ליד עמוד הפנס, מחליק את זקנו הנה והנה ופותח: כ"ב-כ"ר ר"ר-ר"ר... והחברה עומדים מסביבו כחתולים ליד קדרת השמנת ומושכים את הטון. ממ... יהודים רגילים לשמוע אל הרינה ואל התפילה בין כותלי בתי כנסת, אבל פה במרחב תחת כיפת הרקיע מול הירח והכוכבים באישון לילה, זה נסיון נועז והנסיון הצליח. עשרות בחורים שלא נמנים עם ה"פריזווינקים" נלוים גם הם למעמד ונהגים. כולם מפצירים בר' אשר שיהזור פעם נוספת ועוד פעם עד שהוא מתעייף ולא נעתר יותר לבקשות. אז החברה מתפזרת ושומר הלילה פוסע לכל ארבע הפינות ודופק במקלו. — אם אפילו לא יפחיד את הגנבים, הרי לפחות יגלה עדות לבעלי החנויות שהוא עומד נאמן על משמרתו ומרויח ביושר את לחמו.

אלה ברכב...

בחוף מיללת הרוח זועמת. הכול נעול סגור ומוגף ואין נפש חיה נראית ברחוב... לא עברו רגעים מועטים וצבא פטליורה חדר לתוך העיר ברעש וקריאות פרא לשוד וביזה. חיים בן-ציון גולדמן, שלא הספיק לחזור לביתו, פרץ בבחילה ונשאר תקוע בבית בן-ציון מצמן. כנהוג במצבים כאלה מסתתרים בפינת הבית ועוקבים בנשימה עצורה אחרי כל קול, תנועה ותנועה המגיעים מן החוץ. בינתיים רד היום. העיזו בן-ציון וחיים בן-ציון להתקרב ולהציץ בעד החלון מתוך פחד... חיילים רוכבים עברו בדהרה וחרבות שלופות בידיהם. חיים בן-ציון פנה לבן-ציון ואמר: "אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ד' אלהינו נזכיר", ושניהם פתחו בלחש בתפילה מנחה...

מול הרבי

עיררנו, שהמגיד ר' דוב בר, האציל מרוחו עליה, ידעה לשמור לאורך השנים והדורות על צביונה החסידי. מוזמן לזמן זכתה בביקורו של "רבי", שהיה מופיע בלויית הגבאי ומתאכסן בבית ר' שאול זילברמן (כעת בארץ), בבית ר' חיים צבי אפעל, בבית ר' חיים רויטלמן או בבית אבי ז"ל. בימים ההם היה הבית מתמלא הוד וקדושה, חסידים באו בהמונים לקבלת-שלום, לסעודת שבת ול"תורת" הרבי. בדמדומי השבת היוצאת הפזמונים של החסידים וההתעלות של הרבי רוממו את הנפש לספירות עליונות ולחזויות עמוקות שאין לתארן ולהשיגן כלל. פעם הרהבתי עוז, ואני אז בשחר ילדותי, ופסעתי כמה פסיעות לכיוון הרבי ר' שמואל'קל מברזנה ופניתי אליו בשאלה: רבי! מה עושה ברגע זה הקב"ה בשמים? הרבי הציץ בי בעינים מביעות טוב לב ורוך, החליק על לחיי וענה, מה שענה...

בערוב היום

בשעה זו היו חונרות הפרות מן המרעה וגועות במין עצב יהודי קורע לב. הצפרדעים מביצות הנחל התחילו לקרקר ולעומתם ענו להם בקרקור צפרדעי שלוליות המים שמעבר השני של העיר. רד לילה מלילות עיירתנו ספוגי התוגה, השירה והמתיקות. מגני הגויים אשר בפרוורי העיר נישאו באויר ריחות העוזרד, הלילך הלבן והלילך הכחול שהיו משכרים את החושים. הגנים היהודיים הבודדים אשר בגיא על יד הנחל תרמו אף הם מניחוחם לשכרון הלילה. מגזוזטראות הבתים היתה בוקעת שירתן הערבה של בנות העיר שהיו מתכנסות אשה לחברתה קול שירתן של האיכרות החוזרות מעבודת השדה הדהד ממרחקים והצטרף כנעימה שונה וזרה למקהלת הלילה. אכן היה הן וקסם רב לפינתנו מזיריטש, אולם מין צער של נכר היה ממלא את נימי הנפש וכאב של יתמות חדר לקירות הלב. ערגה וגעגועים היו תוקפים עלינו געגועים לאין סוף ולבלתי נודע.

חזר לעירו ולאשתו ופה נודע לו גודל האסון. הוא החל להתחקות אחרי עקבות אשתו עד שבא לעיירה הנדחת ולבית ההקדש. וכך מתאר שמחה המורה בניגון מסולסל את הפגישה: "ויבוא הבעל בנעליים של לכה, בגרביים של לכה, באפולטיים ובאלקטרה וצועק: אוי אשתי! והאשה צועקת: אוי בעלי!" וכן יהיה בביאת הגואל כשישובו ישראל לארצם ולתפארתם.

מן הישיבה

ב"ישיבה" שבבית-המדרש היה חבר המרצים והבוחנים מבין לומדי העיר שהתנדבו לתפקיד נעלה זה. על קירות בית המדרש שרטטנו קוים לפי מהלך קרני השמש. וכך נקבע שעון שלפיו חולק סדר הלימודים וסיום יום התורה. בבוא השמש היינו מסתכלים מחלון הישיבה בטקס תפילת ערבית של הצפורים. הן היו מתכנסות עדות עדות, מקיפות ג' פעמים את מקום בחירתן, עומדות בצותא על הגבעה הירוקה ומת-רוממות בשקשוק כנפים ומתפורות למנוחת הלילה. או גם אנחנו ערכנו את תפילתנו ושרכנו דרכנו הביתה.

בן-ציון בר-עקיבא

משעורי-ערב עד בית-ספר עברי

נחשב לאפקורסי?). לא פעם הייתי עד שמיעה לויכוחים סוערים בקלויז "המאקארובי" על הנושא הזה. עם זאת יש לציין שגם בין הקשישים היו משכילים בסתר, ואלה חיבו את ייסוד הספריה, וסוף סוף נוסדה הספריה. בין הספרים העבריים שנרכשו בלטו ספרי מאפו: אשמת-שומרון, אהבת ציון ועיט צבוע, ולא נמצא צעיר שלב ער פעם בקרבנו שלא קרא את הספרים האלה וגם הושפע מהם.

בתחילת המאה העשרים, עת התחילו לגשב רוחות מתקדמות במדינת רוסיה המתמרדת, לא פסחו הרוחות האלו על העיירה שב"תחום המושב". לעיירתנו, ששכנה לצדי הדרכים, רחוקה מרכבת, חזרו לביתם בחורים אחדים, חניכי ישיבות, שנוכחו לדעת שלא די לו לאדם מודרני בידיעת התלמוד בלבד והחליטו ליסד בית-ספר עברי שיתן לבני הנוער ידיעה אלמנטרית בדרכי החיים, כמו: חשבון, קריאה וכתובה בשפת המדינה וכד'. כדי לספק את רצונם של האדוקים הבטיחו המיסדים להקצות מקום נכבד ללמודי התלמוד ולמטרה זאת מינו למורה את מר חיים דוד גל ז"ר, אם כי לא הסכימו או האדוקים שמורה לתלמוד יהיה גלוח זקן, אך לא הצליחו לשנות והלה נשאר בתפקידו. בין מיסדי בית הספר הברי בעיירה היה מר ליב ליסיצה, שאחר כך מילא תפקיד חשוב בגמנסיה "תרבות" ברוכנה. מוצאו היה מהכפר פודליסק הקרוב לעיירה, יתום מקטנתו ובן עניים. משפחה זאת הוציאה בנים אחדים שיש להתגאות בהם. עוד מורה לעברית נתמנה לבית-ספר זה, מר יום טוב פלוג.

בהתחלת המאה הנוכחית, כשפרצו התמרדויות בסדר הישן של שליטי מדינת רוסיה, התעוררה התשוקה בלבות טובי בני העיירה ומשכיליה לעקור את הבערות שדבקה בחלק מתושביה. בלי הבל מעמד, ולמטרה זאת התאספו והחליטו על ייסוד שעורי-ערב ללמד ילדי העניים קרוא וכתוב. אלה היו על פי רוב ילדים שהוריהם, מתוך מצבם הכלכלי הירוד, ידם לא השיגה לשלם שכר לימוד בניהם. אמנם נמצאו אנאלפאביתים גם בין ילדי המעמד הבינוני, שמתוך בערות הוריהם לא מצאו הללו צורך לטפל בחינוך נכון של ילדיהם, אך מארגני שעורי-הערב חשבו בכל זאת, כי אלה ההורים היכולים לשלם שכר-למוד עליהם החובה לעשות כן, ובניהם לא נכללו בין תלמידי שעורי-הערב.

תוצאות הפעולה הזאת היו טובות עד אין לשער. במשך זמן קצר לא נמצא בעיירה נער או נערה שלא ידעו קרוא וכתוב. ואני מאמין שכיום נמצאים בארצות אמריקה יוצאי עיירתנו שזוכרים אותם השעורים לטובה בזמן קריאת ספר או כתיבת מכתב.

הנה אחרי פעולת שעורי-הערב לא אמרו המארגנים די, בא הצורך בספריה ציבורית שחסרונה היה ניכר בעיירה ומתרומות שנאספו מהמעוניינים נרכשו כמות ספרים בשלוש השפות: עברית אידיש ורוסית. פה נתקלו מארגני הספריה בהתנגדות מצד קנאי הדור הקשיש, שחששו שהספריה תזיק לאדיקותה של העיירה וחסידותה ולא פעם איימו בשריפת הספרים, "האפיקורסיים" שהובאו לספריה (ואיזה ספר לא

לרוסית קם מספר ניכר של בני נוער מתלמידי בית-הספר העברי, שידעו לקרוא את כתביהם של טולסטוי, פושקין ודוסטויבסקי במקורם ואלמלא מלחמת העולם הראשונה יתכן וערכו של בית-הספר ההוא היה עולה ומגיע לגמנסיה עברית, אלא קרבת החזית והגיוס עשו שמות במורים ובא הקץ לבית הספר. בעולם שמעבר לים נמצאים הניכיו שלא נפלו בידי היטלר וזוכרים ומעריכים את בית-הספר העברי הראשון במזיריטש לטובה.

מהעיירה הסמוכה הושטש, שכותב הטורים האלה חייב לו תודה על הידיעה המעטה בתנ"ך וספרות עברית שהנחיל לו. גם לרוסית, שפת המדינה ששלטה אז, נתמנה בן העיירה בשם יוסף מינדיס, בנו של השמש מנדל-הרש. בהיותו תלמיד הגמנסיה הרוסית העירונית ברובנה הגיע לכתה השישית ומחוסר אמצעים לא יכול להמשיך והיה מוכרח להפסיק את לימודיו, התעסק בהוראה ובסופו של דבר היגר לקנדה ששם הוא מתגורר עד היום. בגלל עמלו הרב שהשקיע המורה

בית-הספר עברי ראשון במזיריטש משנת 1903

ברכה פרנקל (מיכאלי)

בית-הספר הראשון לבנות

מפני שהילדים למדו ב"חדרים". רק אחרי החגיגה הראשונה של ט"ו בשבט התחילו להתעניין במוסד החשוב, שהיה זה: כן למקור תרבות וחינוך. לחגיגה קבלנו שקיות ועליהן כתובת מודפסת: "שי לט"ו בשבט חג לאילנות בארץ-ישראל". מהדברים הטובים שבשקיות היו: תרובים, שקדים וצימוקים, העשויים לשמש זכר למולדת ומקור ראשון למגע ישיר בין הגולה לא"י. אין לתאר באיזו מסירות נפש לאין גבול החוקנו את המוסד, מתוך מגמה ברורה להפיץ את הלשון העברית

האסון האיום שניתך על אלפי קהילות והקיף מיליוני יהודים, אנשים, נשים וטף, החריב גם את עיירתנו מזיריטש. הרעיון לכתובת ספר זכרונות לזכר החללים הוא מאד נעלה וגם חובה עלינו לפקוד את כל אישיה ומוסדותיה של קהילתנו ולהציב להם יד ושם לדורות הבאים.

בית-הספר הראשון לעברית בביתנו של ר' חיים רובינשטיין היה מוסד צנוע, שרוב חניכיו היו ילדות,

יסדנו גם ספריה בבית ת.צ. אפעל ואספנו כספים לרכישת ספרים. בהשתדלות החבר מר צבי גלמן, שלקח חלק ופעל הרבה בעסק הספריה וגם החברה החרוצה גולדה רובינשטיין, שעשתה ופעלה באיסוף כספים, כי בנועם דיבורה היתה מעוררת רחשי כבוד והערצה בעיני כולם, ואפילו הקנאים נאלצו לתרום כפי חפצה.

והרעיון הציוני בין הנוער. כל חברי ההתאחדות עמדו על העיקרים החשובים, והם: אחיזה בבית הספר, איחוד כל הנוער, וחיוק העמדה מבחון.

וברוח זה התגברו על כל המכשולים והמעצורים והניחו את היסוד לבית-הספר לעתיד, מהם ראו וכן עשו אלה שבאו אחריהם, שהמשיכו והשלימו את המפעל שהלך וגדל.

בלומה רוטלמן (בן-ישראל)

גן-הילדים במז'יריטש ומיסדיו

והזרתי הביתה כשלפני מטרה ברורה: להקנות לילדים שפה, שאין שומעים אותה לא בבית ולא ברחוב. לנטוע על תלמי לבם אהבה לארץ הרחוקה מהם ומהבנתם ולחנכם לעבודה גופנית מעשית ופוריה...

עם שני ספרי-עזר ביד ועם כל חברי ועדת-התרבות לעזרתי נישגתי לעבודה, והיתה לי ההרגשה, כאילו את אבן היסוד לבנין ארצנו אני מניחה. לא עברו ימים מועטים וגן עצי הפרי של אברהם זבודניק המה מילדים ומילדות, שהופיעו כל בוקר לגן, כשהם מרקדים ומזמרים, והשיר הוא עברי והריקוד — ארץ-ישראלי. המגמה העיקרית היתה לקשר את הילד בקשרי אהבה לארץ-מולדתו, הרחוקה בשטח והקרובה לנפש, ואותו קשר-אהבה גדל במדה שגדלו הילדים והיוו את היסוד לבית-הספר "תרבות" במז'יריטש, שחינך דור של תלוצים בעירנו. ראוי לציין, שבכוונה שכרו זבודניק את הגן והחדר, שגבלו עם חצר בית-הספר "תרבות", שמשם תישמע המלה העברית וכן כדי שנהגיש את עצמנו שם כאילו בארצנו...

ועדת נאמנים נלהבים ומסורים היתה במז'יריטש, שפעלו ועשו למען התרבות והחינוך העברי במקום ושנודעו בשם "ועדת התרבות". חברי הועדה היו: זולר צבי, פריי-ארמן יצחק ורחל, יהושע וייסברג, לאה'קה רוטלמן ויעקב זילברשטיין. הם שידעו והוכיחו לכולם, שלא תיתכן תקומת עמנו בארצנו עד אשר לא נחנך את ילדינו בתפוצות בשפה העברית וברוח הלאומית. ואם הותר לנו אלהים מתי-מעט אחרי חורבן עירנו, הרי זה בגלל החברים הנאמנים האלה שעשו במסירות רבה למען ייסוד גן-הילדים ובית-הספר העבריים והתפתחותם.

יום אחד בא אלי החבר יהושע הימברג והודיע לי, שועדת-התרבות במז'יריטש הטילה עלי את התפקיד האחראי לנסוע לרוכנה, כדי להתבונן בעבודת הגן לדוגמה שם. כן פנו במכתב מיוחד אל הגנת מלכה בוסליק, שתדריך אותי בעבודה המעשית של הגן וכל ההוצאות הכרוכות בכך תשולמנה עליידי הועדה. קבלתי את ההצעה. במשך שבוע ימים הסתכלתי בעבודתן של הגנות ברוכנה.

גן-הילדים

במרכז יושבות (מימין): בלומה רוטלמן הגנת הראשית, מניה זילברשטיין — גנת

ילדי מז'יריטש היקרים! בעיני רוחי אני רואה אתכם גדולים ואמיצים נוטעים כרמים שעליהם שרתם ונהנים מחרות ישראל שעליה חלמתם. בכל לבכם ובכל נפשכם קויתם „להיות עם חפשי בארצנו, ארץ ציון וירושלים“. אך לדאבון לבנו כוח אכזרי מנע מכם לגדול, לעלות ולהגשים את חזונכם. דוניה'לה, רחלה' ופרידה'לה, חנה'לה, לאה'לה ושפרה'לה, מונציה וגדליה, גופותיכם הרכים הושלכו עליידי רוצחים אכזריים אל בור-קבר יחד עם הוריהם שומריכם ומקיריכם, וחוטי הזהב של חלומותיכם הבהירים והזכים באמצע נפסקו. אך נספר מדור לדור על ילדי ישראל זכים וטהורים כזוהר הרקיע מזוהרים, ששאפו לארץ מולדת ולחיי דרוך, שאם כי בגופם אינם כאן — רוחם וזכרם צרורים בצרור החיים יחד עם כל קדושי ישראל, שמסרו נפשם על קידוש השם, העם והארץ.

שליח מארץ-ישראל שבא למז'יריטש לעשות למען הקרנות הלאומיות וכו' מצא אכסניה נאמנה ואוירה מתאימה בגן-הילדים ובבית-הספר. ראינו אותו כאילו הביא לנו ד"ש ממקום הקרוב לנו והאהוב עלינו. כקטן כגדול הקשבנו לכל מלה שיצאה מפיו: על ילד וילדה עבריים, על חלוץ וחלוצה בעבודתם ובכלל על החיים בארץ, שאליה נכספנו בכל נימי נפשנו לחיות בה חיי עם חפשי ולהיות בין בונים, מקימי חורבותיה. כל שיר שהביא לנו השליח מארץ-ישראל נתקבל בהתלהבות רבה ורשמנו את המלים והתוכן לא רק על לוח העץ, אלא גם על לוח לבנו...

שירי-הילדים הארץ-ישראליים הושרו לא רק בגן ובבית-הספר, אלא מכאן עברו ללשכות „החלוץ“ ו„השומר הצעיר“ ולכל קהל המבוגרים. הגן שלנו היה באופן כזה המקור, שממנו יצא האור, שחדר והאיר את חיי העיירה כולה...

אסתר זינמן

בית-ספר העברי „תרבות“

בבית-ספר „תרבות“ מין „שקאלע“, הבאה להתחלל בחינוך היהודי המסורתי של „החדר“ ולעשות את הילדים ל„גויים“.

התנגדותם של המעטים לא השפיעה במאומה על התכנית בכללותה, שהוצאה מן הכוח אל הפועל בהצלחה רבה. בביתה של פייגה רובינשטיין בעיר החדשה נפתח בית-הספר עם מאה תלמיד ותלמידה, שהלך והתפתח בקצב מהיר. תוך שנים מספר גדל מספר התלמידים כך, שהועד ראה צורך לשכור בשביל בית-הספר מעון גדול יותר בביתו של שואל שטיינדל.

כוחות הוראה מעולים, ביחוד בעלי רשיון-הוראה, לא נמצאו במקום ונאלצו לדרוש מן החוץ. פרט למורה המקומי הותיק חיים דוד גלזר, שזכות ותקו, נאמנותו ומסירותו עמדה לו ללמד בבית הספר, שהוא היה בין מחוללי רעיונו ומיסדיו מגולגליו הראשונים של בית-הספר ועד כה. בין המורים שבאו מן החוץ היו: גב' פרוכטר — המנהלת האחראית בפני שלטונות החינוך הממשלתיים ושעל שמה הוצא הרשיון לבית-הספר, ה' רבינוביץ ואשתו ב. רבינוביץ, ה' אילון (ברניק) מאוסטראה ואח'.

אם כי מסיבות טכניות ואישיות התחלפו המורים מדי פעם, לא פגע הדבר בדרך כלל ביעילותם של הלימודים, שהתנהלו לפי התכנית המאושרת. בית-הספר קנה לו שם אצל שלטונות החינוך הממשלתיים והעבריים, וביחוד יצאו לו מוניטין בין ההורים, שראו פרי הילולים בעמלם שהשקיעו מאונם ומהונם. הורים אחרים, שעד כה עמדו מן הצד, אם מתנגדים ואם סתם אדישים, הצטרפו ברצון למוסד חינוכי זה, שהקיף את כל תלמידי המקום.

ביוזמתם של קבוצת הורים ועסקנים ציבוריים נוסד במז'יריטש בשנת 1926 בית-הספר העברי „תרבות“, כמתכונתו בבית-הספר העבריים, שהוקמו בכל עיר ועיירה בוועלין, בהשפעתו של המרכז הגלילי של „תרבות“ ברובנה ובהדרכתו. אך יותר מהדרכה ועזרה מוסרית לא היה לאל ידו של מרכז זה לתת. העול העיקרי, מימון הקמת בית-הספר והחזקתו, נפל כולו על שכמם של ההורים במקום, נאמני החינוך העברי המודרני. מבין פעילי „תרבות“ במז'יריטש היו: אהרן גוברמן, יצחק פרייארמן, דוב קנטור, צבי זולר, ישראל צווייגנבוים, יהושע זינמן, צבי גלמן, יוסף קוטשר ואח'.

עם הסתעפות העבודה לרגל גידול בית-הספר והתפתחותו נמשכו לועד ביה"ס נשים עסקניות וביניהן היו: אסתר זילברשטיין, רחל פרייארמן, אסיל גורביץ, נתמה גולדמן, ריבה טסלר, איטה גורנשטיין, ריבה גורביץ, אסתר זינמן. נכה קנטור ואח' כן הצטרפו לפעולה גם כוחות נוער, שהשליכו עצמם לעבודה לאומית זו בכל להט הנעורים שלהם והביאו תועלת רבה. מביניהם ראויים לציון: פרידל גורנשטיין, אליעזר קמיניק, ישראל זילברשטיין ועוד.

הורים בעלי הכרה הבינו מעצמם את התועלת הרבה שתצמח מחינוך עברי לאומי, והסכימו ללא היסוס לשלוח את ילדיהם לבית-הספר ולשלם את שכר-הלימוד ככל אשר יושת עליהם. סוג אחר של הורים הסכימו למסור את הילדים אחרי פעולת הסברה מקיפה, אולם לא חסרו גם הורים כאלה, שראו

קעתם ועמלם הוכתרו בהצלחה. כל פעם, שההורים נקראו לבית-הספר לשם קבלת ידיעות על מהלך הלימודים של ילדיהם, היה זה בשבילם יום חג. לבושים בגדיי"ט ובפנים קורנות משמחה הופיעו לאסיפה כאל מאורע חגיגי ביותר.

ביחוד היתה השמחה במעונם, כאשר בית-הספר זכה להוציא את המחזור הראשון. לרגל מאורע זה נערכה מסיבה חגיגית להורים ולועד ליד שלחנות ערוכים. נישאו נאומי ברכה נלהבים ע"י המורים וההורים וגם התלמידים הבוגרים הראו את יכולתם בנאומי תודה בשעת קבלת תעודותיהם. מבין הילדים, שסיימו את בית-הספר "תרבות", נשלחו בעלי היכולת והמוכשרים לגמנסיות ברובנה ובאוסטראה לשם המשכת לימודיהם.

התלמידים גויסו מכל שכבות האוכלוסיה ושיעורי שכר-הלימוד נקבעו לפי דרגות, החל משכר מלא ועד שחרור מלא. שכר הלימוד היה בדרך כלל מקור הכנסה בלתי מספיק לאיוון התקציב, ולשום תמיכה — ממשלתית, עירונית וכו' — אי אפשר היה לצפות. לא נשארה איפוא דרך אחרת, אלא לטפל בהשגת מקורות הכנסה צדדיים, כמו הצגות, מסיבות-תה, הגרלות, מנין של יו"ט וכיו"ב.

כל מי, שרגש ציבורי לאומי פעם אותו, הצטרף לועד בית-הספר והושיט עזרתו כפי יכולתו.

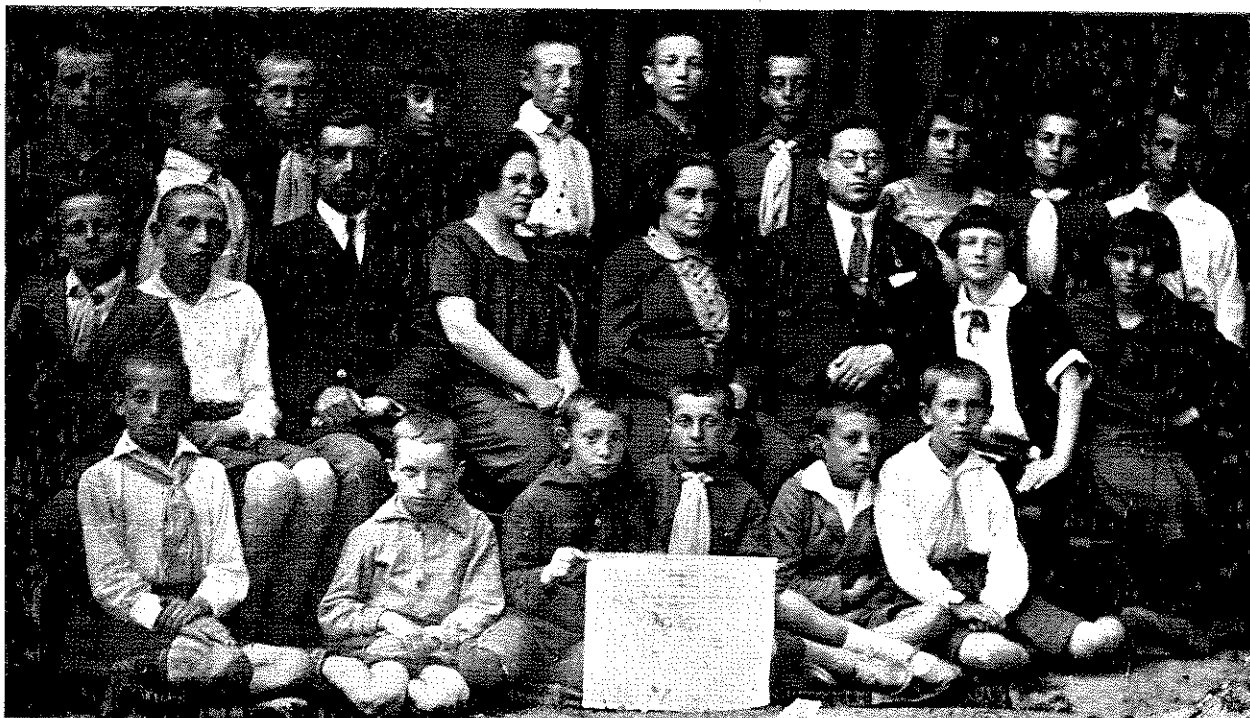
רבים מחניכי "תרבות" עלו ארצה והשתתפו בבנין הארץ בחומר וברוח ומספר ניכר מהם תופשים עמדות חשובות במשרדי הממשלה, בחינוך ובשטחים חשובים אחרים.

עקב ריבוי התלמידים גם הבית של שטיינדל היה קטן לצרכי בית-הספר ושכרו חדרים נוספים אצל זבודניק וגדליה זעוו. ולבסוף, כאשר כל זה לא היה מספיק די הכיל כל התלמידים, הוחלט על הקמת בנין פרטי ל"תרבות". נקנה מגרש ונעשו הכנות ראשונות לבניה, אך לדאבון לבנו לא זכו עסקני "תרבות" לראות בבנינו של בית-הספר מחמת מלחמת ההשמדה ומוראותיה.

בית-הספר "תרבות", לא זו בלבד שהיה מוסד חינוכי מועיל, רבה לאין ערוך היתה השפעתו מחוץ לכתליו. השפה העברית יצאה מהחוג הצר של מבצרי-עוז והיתה לנחלת כל הנוער המקומי ואף של רבים מההורים, והרוח של "תרבות" עברית לאומית שררה בזכותו בכל חיי העיירה.

תכנית הלימודים בבית-הספר היתה עשירה מאד. נוסף על החינוך ועל הלימודים הכלליים השתדלו המורים, לא בלי הצלחה, להקנות לדור החדש אהבה לארץ-ישראל והבנה לשאלה הלאומית בכלל. חולקו חוברות בולים של הקרן הקיימת לישראל בין הילדים, שהתחרו ביניהם מי יקדים למלא את חוברתו. גם הקופסה הכחולה של הקה"ל מילאה תפקיד חינוכי חשוב בשטח זה. ואמנם התקשרו הילדים בקשרי אהבה לבית-הספר, למורים, ללימודים, לארץ-ישראל ולכל דבר שהוא יהודי ולאומי כך, שהפרוטות שהוקצבו להם לשם קניית דברי מתיקה נחסכו על ידיהם ונמסרו תוך הבנה והכרה למטרות נעלות יותר, כגון לקרן הקיימת וכו'.

ילדי בית-הספר השתתפו גם-כן באוספי הכספים בעיר לטובת מפעלים לאומיים שונים. ההורים שמחו לראות שהש-

כתה ד' של בית-הספר "תרבות" במזיריש בשנת הלימודים תרפ"ז—1926/27 במרכז התמונה יושבים (מימין): זאב רבינוביץ, בלה רבינוביץ, גבי פרוכטר, חיים-דוד גלזר

אליעזר רובינשטיין

הנוער העברי ובית-הספר העברי

(מתוך נאום בעצרת-אזכרה לקדושי מזיריטש)

בידיהם, ואיחד כאן את הדיבור על בית-הספר והנוער והשפעת הגומלין שביניהם.

בית-הספר "תרבות" בכל מקום וכן במזיריטש היה כידוע במצב של כעין מלחמה קרה עם שלטונות החינוך הממשלתיים, שהתכחשו והתנגשו באופן מתמיד בבית-הספר ע"י דרישות ותביעות פדגוגיות וסניטריות, שקשה היה לעמוד בהן. אולם בנוגע למצב פורמלי-חיצוני זה ידעו כולם, שגזירה היא ויש לקבלה. קשה שבנתיים היה המצב מבפנים, החל

בבקשי למצוא במקורותינו ביטוי מתאים לרוחו של הנוער המזיריטשאי, הגעתי למימרא הידועה "ישראל ואריתא חד הוא", המתאימה לגודן בשינוי נוסח. היינו: הנוער העברי ובית-הספר העברי חד הוא. הנוער העברי, עתידם וסברם של ישראל, ובית-הספר העברי, מבצר תורתו ורוחו של ישראל-סבא. כרוכים זה בזה מאז ימי עולם.

לא אכנס, על-כן, לפרטי יתר בדבר המבנה הכלכלי. הטכניולוגי וכ"ו של ציבור תושבי מזיריטש, וביחוד של

בחצר בית-הספר "תרבות"

מפעולות ההסברה בין ההורים, שיואלו לשלוח את ילדיהם לבית-הספר, המשך בקושיי החזקתו וגמור בלבטי התכנית, ספרייה-הלימוד, הציוד וכיו"ב — כל אלה היו אבני-נגף בדרך

שכבת הנוער שלה, שכן מבחינות אלו אין מזיריטש שונה משאר העיירות שבחבל זוהליק, שתושביהן הם על הרוב מעמד אחד וגוש אחד של אנשי עמל, שמסורת אבותיהם

בלב הנוער רוח של גבורה וגאווה לאומית ושאיפה להידמות לגיבורי ישראל. המבצעים המיוחדים לטובת הקרנות והמפעלים הלאומיים בארץ-ישראל, טיפוח החגים והמסורת היהודית במהדורה חדשה לפי רוח הזמן — חינוכו לפעולות מעשיות וריאליות, להוצאת הרעיון הלאומי מן הכוח והחזון אל הפועל והמציאות.

קשה ומרה היתה המערכה, בה עמדו בני-הנוער הצעירים וחסרי הנסיון, בהתמודדם להרים ככוח התלהבותם בלבד משא כבד של גאולת עם, אך קשה שבעתיים היתה מלחמתם נגד השאננות והאדישות, שהשתרשה בצבור כמורשת דורות. תנועות הנוער ובית-הספר קראו למרד גלוי נגד הישג והתפלה, לעקור ולשרש מנהגים ישנים, משפטים קדומים ואמונות תפלות; מלחמה נגד הגלות, ליקוויה הגופניים והנפשיים, שיפנו את מקומם לרגשות נעלים של שחרור הפרט והכלל, תחית העם והארץ.

הנוער במוז'יריטש רשם דף מזהיר בדברי ימי התנועה הציונית. רבים מהם צירפו מחשבה טובה למעשה ועלו ארצה לחונן עפרה ואף זכו לחוות בהתגשמות שאיפתם. אך אין שמחתנו שלימה, כי לבנו דווי על אלה שכוששו לעלות עם העולים עד שהורמה עליהם יד הכורת. אולם זאת נחמתנו, שבהושיטם את צנאריהם לתלין האכזרי הכירו לדעת, כי יש שכר לפועלם וכי חבריהם לתורה ולעבודה השאירו להם גיר ושם טוב בארץ משאת נפשם.

של בית-הספר העברי, שכל קיומו היה מוטל בספק אלמלא נחלץ לפעולה הנוער העברי, שראה — ובצדק — בקיום בית-הספר ערובה והצדקה לקיומו שלו.

המורה בבית-הספר העברי, שעל הרוב משורות הנוער ומדריכיו הרוחניים בא, חילק את יומו ואת אהבתו בין שניהם. בבוקר נתן מחלבו ומדמו לעיצוב בית-הספר ותכניו ולהכשרתו לבית-היוצר לנשמת הילד, העתיד להיות היהודי החדש, החדור רוח לאומיות ובונה החברה היהודית החדשה הראויה לגאולה; ואילו שעות ערביו קודש היו לארגוני הנוער, לחנכם ולהדריכם להלכה ולמעשה, שאין הדיחוי סובלם.

זאת ועוד. בית-הספר העברי, לא זו בלבד ששימש מעין קלט להכשרת "קאדרים" חדשים של נוער ומדריכים, כדי להגביר בעתיד את תנועות הנוער הקימות, אלא ייעוד נועז נוסף היה שמור לו — לפקוח עיני ההורים האדישים לכל פעולה לאומית ולקרבתם למעשי בניהם. המורה העברי שימש כמליץ בין אבות לבנים, שמלחמה נצחית היתה נטושה ביניהם כידוע, להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, עד שיהיו גוש אחד ומלוכד, דור אחרון לשיעבוד ודור ראשון לגאולה.

ואמנם כן משימה משולשת זו רווית עמל ויוזע עד אין שיעור, נתנה פרי הילולים. תחית השפה העברית, חינוך יסודי על מקורות ספרותנו ודברי ימי עמנו המפוארים הפיחו

משה אופשטיין-אריון

בית-החינוך הדתי "אור תורה"

(זכרונות אישיים)

כן יש לציין גורם נוסף לייסוד ביה"ס הדתי "אור-תורה". — חלק מסויים מהורי התלמידים בביה"ס "תרבות" לא היה מרוצה מהסדרים הנהוגים בו ובעיקר מהועד, שברובו הגדול היה מורכב מבעלי-בתים, בני השכבות האמידות בעיירה, ומאנשי האינטליגנציה והמקצועות החפשיים (במדה שהיו מצויים כאלה בעיירה). עובדה זו לא נשאה חן בעיני ה"אוג" טערשטע געסלעך" במוז'יריטש, שרוב תושביהם היו בעלי-מלאכות, בעלי סדנאות קטנות, חנונים זעירים, בעלי-עגלות, טועלים שחורים וסתם קבצנים. — בקצור, השכבות "הפר" רוליטריות". חלק ניכר מאד מבני השכבות הללו שלח את בניהם ובנותיהם ל"פובשכנה" המקומית ומיעוטם ל"תרבות". אולם ייצוגם בוועד ההורים ובמינהל ביה"ס היה זעום למדי. מובן, שאי-שביעות-הרצון גררה בעקבותיה תסיסה ומרידות ורצון לייסד ביה"ס עברי אחר, "פרולטרי" יותר בהרכבו. לא ברור לי אם הגורמים הנ"ל השתלבו במכוון ועפ"י יוזמה הדדית עם העומדים בראש ישיבת קוריץ, או שיד המקרה היתה בדבר. בכל אופן, אנשי ישיבת קוריץ ידעו יפה את

כאחד מחניכיו הנני רואה חובה לעצמי להעלות מקצת זכרונות על בית-החינוך הדתי "אור-תורה". — "הישיבה" בפי אנשי מוז'יריטש.

לפני היוסד ביה"ס זה למדו בני מוז'יריטש בבית-הספר העברי "תרבות", ב"חדרים" וב"פובשכנה" הפולנית. היתה בעיירה שכבת "בעלי-בתים", מן האמידים, שראו בעין רעה ובחרדה נפשית גדולה את המגמה החילונית-האפיקורסית של בית-הספר "תרבות". נוסף על כך היו "החלוץ" ותנועות הנוער "השומר-הצעיר" ו"גורדוניה" פעילות מאד בבית-הספר "תרבות", שרוב מנין תלמידיו השתייך לתנועות-נוער אלו (חברי "החלוץ-הצעיר" ו"פרייהייט-דרור" למדו רובם ככולם ב"פובשכנה"). כל זה עורר בקרב חרדי העיר רצון לייסד בית-ספר אחר, שיחנך את ילדי העיר ברוח דתית-חרדית. מימרה היתה שגורה בפי בעלי-בתים אלה: יספיקו בנינו להתפקד עם התבגרותם, אבל גירסא דינקותא חייבת להיות ברוח המסורת.

ולהתנגדות. אברהם גייסיס (נדמה לי) חיבר או פזמן מלעיב על "ישיבה", שהושר כמה וכמה שנים בפי ילדי ביה"ס "תרבות" לשם הקנטת ה"ישיבה/ניקעס".

ואלה מלות השיר:

חבריא, חבריא,
מה נעשה בלי ה"תרבות"?
ואיפה, ואיפה נלמד?
ב"פובשכנה" — פולניס,
ב"תלמוד-תורה" אין תורה,
ב"ישיבה" — בטלניס!
ואיפה נתלמד!?

העיקר, העיירה היתה "על גלגלים", האוירה היתה מתוחה, מרים ונוקבים היו הויכוחים בבתי-הכנסת ובתנועות-הנוער. לא היה כמעט בית, שהויכוח על שני בתי-הספר העבריים לא תפש שם מקום נכבד ואף על ביתנו לא פסח. אבא ע"ה שהיה אדוק נטה, כמובן, לצד ה"ישיבה", אך לא עמד בתוקף על עויבתי את בית-הספר "תרבות", ואילו אמא ואחיותי ע"ה אף התנגדו בחריפות לעויבתי. אינני יודע עד עתה להסביר לעצמי מה השפיע עלי, אך מבלי להודיע דבר בבית הלכתי לבית-הכנסת הגדול להרשם ל"ישיבה". הרושמים, יודל בשקינ ומשה סגל (המכונה "ראטשעווער"), שהיו מורי בשנים שלאחר-מכן, השתוממו שבאתי להירשם לבדי ומשנודע להם, שאני עושה זאת על דעת עצמי, עודדוני בכל לשון של עידוד ועשאוני ממש לגיבור ה"ישיבה"... הייתי לשיחה בפי העומדים בראש ה"מפעל". ברור, שהכבוד הגדול בו נתכבדתי הגביר את רצוני ואת עקשנותי: לא לעזוב את "שדה המערכה" ויהי מה!

המרירות שהצטברה בלב ההמונים, והוציאו את הרצון לייסד בית-ספר דתי מן הכוח אל הפועל.

באחת השבתות של חודש אלול תר"ץ (התאריך איננו מדויק) הופיעו בעיירתנו שני צעירים, בוגרי ישיבת קורניץ, שאחד מהם היה יודל בשקינ, אחיו של הרב בשקינ מקורניץ. שניהם נשאו מדברותיהם באחד מבתי-הכנסת בפני קהל שומעים. עיקר דבריהם נסב על הרעיון לייסד "ישיבה": אי-אפשר לה "למז'יריטש-גדול", עיר ואם בישראל, עיר "המגיד", שבניה יצאו לתרבות רעה, שיתפקרו ר"ל! מובן, שדבריהם מצאו הד בלבבות רבים מבני השכבות "הפרולטריות" מצד אחד והאמידים החרדים מצד שני, נתקיימה פגישה בין הדרשנים לבין נציגי הבלתי מרוצים והוחלט על פרישה מבית-הספר "תרבות" ועל ייסוד בית-ספר דתי. מגמת הדרשנים היתה לייסד "ישיבה" ממש בלי לימודים חילוניים בכלל, ואילו המז'יריטשאים הציעו פשרה: בית-ספר דתי שיילמדו בו כל המקצועות החילוניים כמו בבית-הספר "תרבות" ולפי דרישות תכנית-הלימודים הכללית. המז'יריטשאים הדגישו שרק ב"ס כזה יהווה משקל-שכנגד ראוי לשמו במאבק נגד "תרבות".

הוכרו על רישום תלמידים לביה"ס הדתי. העובדה שבית-הספר החדש יחנך גם "צו גאט" וגם "צו לייט" השפיעה השפעתה על הורים רבים. ואמנם חלק ניכר מילדי בית-הספר "תרבות" וכן מתלמידי ה"פובשכנה" הוצא ונרשם בבית-הספר החדש.

כדאי לציין, שייסוד ה"ישיבה" עורר תסיסת-נגד מצד תנועות-הנוער החלוציות בעיקר. כל חברי התנועות התכנסו בגנם של גלמן-רובינשטיין, ושולקה טייצ'ך נשא נאום הרוץ נגד החרדים וקרא את הנוער לערנות

הצגת "דוד וגלית" ע"י תלמידי בית-החינוך הדתי "אורתורה"

החלו הלימודים ב"ישיבה", שמחוסר בית מתאים התנהלו ומנית בבית חיימונצה קראמר. נחבאתי לברוח מביתי והלכתי ללמוד, אך לא עברה שעה קלה ואמא הרגישה בהיעדרי. לא קשה היה לה להיודע מקום המצאי ואיפה אנחנו לומדים. בואה לבית קראמר הפתיע והדהים אותנו, החזיקה בידי מבלי דבר דבר. והובילתני הביתה כהוביל תינוק שסרה. מורי משה סגל ניסה לדבר על לבה, גם אמו של דוד קראמר, ברכה, ניסתה לחטוף שיחה עם אמא, אך תגובתה היתה שתיקה מוחלטת של סירוב. נצטייתי והזוהרתי ע"י אמא. שלא להוסיף לבקר ב"ישיבה", אך דבריה לא מצאו אוון קשבת. נתעקשתי ו"דיבוק" נכנס בי, התחמקתי שוב מן הבית וחזרתי לכתתי החדשה. זכיתי, כמובן, להערצת יתר מצד מורי וגם מצד חברי. בינתיים היו נטושים ויכוחים מרים מאד בבית ואני ספגתי את מנת המכות הנאה והיאה לסרבן שכמוני עד שלבסוף השלימה גם אמא עם העובדות ויצאתי מן המערכה וידי על העליונה!... המשכתי בלימודי בבית-הספר החדש. שבינתיים עבר לבית חיים קראמר (להבדיל מחיימונצה) — מול ביתם של המילשטיינים.

ברצוני לעמוד עתה על המיוחד שהיה בבית-הספר "אורתורה" ועל חוויות מספר בכותלי ביה"ס ומחוצה לו. שרישומן היה ניכר בנו בימים ההם. קודם כל על הגוון הדתי של ביה"ס, שיחד אותו מ"תרבות". היינו מתפללים בציבור תפילות שחרית, מנחה וערבית. למדנו הרבא גמרא ומפרשים. כן הרבינו לעסוק בתנ"ך, הממונים על המסורת והדת בבית-הספה היו יודל בשקין ומשה סגל הנ"ל, ואילו שאר המורים, שלימדונו עברית, תנ"ך, פולנית, היסטוריה, חשבון וכו' לא הקפידו כלל-ועיקר על דתיותנו ואף לימדו מקצועותיהם שלא מתוך גישה דתית מובהקת. לא כן המורים הנ"ל וכן שמחה רבין שלימדונו חומש ורש"י, גמרא ומפרשים. שעמדו על המשמר והקפידו קפידה יתירה על נפשותינו יום-יום ואף שעה-שעה.

חוויה מיוחדת היתה בשבילנו לעבור לפני התיבה בימיו חול ובשבתות. כל אחד מאתנו התאמץ להיות הש"ץ ותענוג גדול היה לנו להופיע כ"חזנים" מסלסים בקולותיהם ומתגנדרים בכך.

מאבק נפשי החל להתחולל בנפשנו לעתים אפילו בלא-יודעים — בין הזיקה לדת ובין קריאת החולין, כבואה נאמנה

לחוויותינו אלה מצאנו אצל פיארברג ואצל ביאליק, ומשום-כך נעשו לנו כלי-כך קרובים וכל-כך יקרים. אף אנחנו שמענו מתוך פנימיותנו את הקריאה "לאן?", שהדהדה בנפשותינו הרכות בתכרה ובתת-הכרה. ביודעין ובלא-יודעין. בשנים ההן גברה הכרתי הדתית על החולין של הרחוב ושל תנועת-הנוער. למורת-רוחי היה לי כל ויכוח על נושא זה, שהשתמטתי ממנו ברוב רוגז וזעזע גם יחד. בעת ההיא רבו היסוסי גם ביחס ל"השומר-הצעיר" ובהשפעת מורינו והורינו ראינו בפעולות התנועה משום חילול-שבת ופסקנו מלהשתתף בהן. את החלל שנוצר בחיינו לא יכלו למלא לא "השומר הדתי", שאליו השתייכתי זמן-מה, ולא "בית-ר" לאחר-מכן... לא פעם התקנאתי בחברי "השוה"צ" בשל הפעולות הצופיות הנאות והמושכות כל-כך את בני-הנוער. משהתבגרנו הרגשנו גם בחסרון הבנות בבית-ספרנו ובחברתנו בכלל, אך היה מאוחר מדי: העקשנות והגאווה עשו את שלהן ולא חזרנו.

מורינו היו מרוצים מאד מזה שעזבנו את "השומר-הצעיר", שהיה לצנינים בעיניהם, אך למרבה צערם לא גברה אדיקותנו ע"י כך. המאבק בין החולין והדת נמשך והלך והוא גבר משנה לשנה, בוטות בלטה הדברים. בחורף היינו מחליקים במחליקיים ובמגררות על-גבי הקרח והשלג. אינני זוכר תענוג גדול יותר מתענוגות החורף בשבילנו. עמדו מורינו והזוהירונו הזר היטב שאסור בכלל להחליק בשבת, ולא כל-שכן במחליקיים ובמגררות החורצים חריצים במקשת הקרח או השלג. ולא סגי באזהרה, יצא מורנו משה סגל לעקוב באחת השבתות אחרי ה"עבריינים" ומוכן שתפס את רובנו בקלקלתנו. למחרת באה הטפת המוסר הרגילה והשכיחה, אך ללא הועיל, כקליטתה כן פליטתה והקרח ניצח את הקודש! מרובות ותכופות היו ההתנגשויות בין הדת לבין החולין וקצר המצע מהשתרע ומגולל את כל גורמי ההתנגשויות.

משהגענו לכתה ז' ועמדנו לסיים את בית-הספר שוב לא היינו "ישיבה-ניקעס" ולא נתגשמה בנו המטרה שלשמה הוקם בית-החינוך הדתי "אורתורה", המכונה "ישיבה".

ואלה שמות מורי בית-הספר "אורתורה":
שמחה רבין, משה סגל, יהודה באשקין,
מאיר ויינברג, גב' מורמן, רוציה מוצ'ניק,
שרה זילברשטיין, ישראל צוקרמן, פרידה
גונויק, חיים שפילברג וטיסמניצקי.

אברהם צווייג

חיי התרבות בקרב הנוער

צמאה נפשו של הנוער בכללו לתרבות עברית. קמה הספריה אצל ר' חיים הירש, ופעמיים בשבוע, יום ג' ומוצאי-שבת, יכולת לראות כיצד זורמים אליה בני הנוער על כל שכבותיו ומחטטים בתשומת לב רצינית למדי בכל הקטלוגים למיניהם, כדי לבחור להם את הספר הרצוי להם.

בית-הספר העממי הפולני לא סיפק את מזונותיו הרוחניים של הנוער. רובן של בנות העיירה בקרוהו ובו רכשו יסוד נרחב בחינוך עממי אלמנטרי. יש לציין את כושר סבלן של בנות אלה בהתגברן על הנעימה האנטישמית שלא חסרה בו.

שהיא טרגדיה בדויה כדי להויל דמעא מעיניכם, מה טעם בכל אלה? — כך טענו ההורים. אך הנוער, צמאוננו לדעת היה רב, עמל וטרח בכל גפשו ובכל מאודו, כדי לרוות צמאוננו זה בכל מה שידו השיגה.

בהופיע תנועות הנוער ובראשן "החלוץ" שאיחד את כולן, גברה התשוקה שבעתיים להרחבת אופקים. זכורני, עת קמה תנועת "החלוץ". בלשכה הופיעו מטובי הנוער בהרצאות מקיפות ושיחות ערות על כל בעיות העולם והארץ. וביחוד בשאלת התנועה הקיבוצית. על ניגודי ההשקפות בתנועה הקולקטיבית, כלומר הקיבוץ והקבוצה וכדומה.

בעית הסוציאליזם תפסה מקום ניכר בסבך כל הבעיות שניסרו בחללו של עולם הנוער. שראה בדמיונו עתיד חייו הקשור במשטר יותר צודק ויותר ישר. כמובן שתושבי העיירה המבוגרים לא ירדו לסוף דעתם של יוצאי חלציהם. "היתכן שינוי פני הדברים המקובלים, שהם נחלת הדורות הקודמים, שעברו בירושה להם ולבניהם אחריהם?"

זכורני גם החוג לספרות עברית, שהוקם ע"י תנועת החלוץ בשם "חוג עברי לתרבות עבודה". חוג זה התנהל על טהרת העברית והיה מתכנס בו נוער העיירה כשאהד מדריך את חבריו, ובצורה הדדית קלטו לתוכם תרבות עברית לקראת חיים מחודשים בארץ ישראל, שאלה היו כל מאווייהם.

ימי השואה גידעו את הענפים הרכים הללו...

וניגשים לרושמו אצל לאה'קה רוטלמן. אם הצלחת בספר שלפי רוחך, כי אז יכולת לבלות את מרבית לילותיך בקריאתם על מנת להפיק ממנו מכסימום של תועלת הן ברכישת יסוד בשפה העברית והן גם לשם חידוד המוחין.

גם משפטים ספרותיים נערכו, ורובו של הנוער זרם להשתתף, כדי לשמוע את הוויכוחים הללו, בין מקטרגי ומסנגרי גבור ספרותי זה או אחר. אמנם כל זה נערך על טהרת האידיש, אולם באם מטרת כל אלה היא התפלספות ספרותית לשמה, כדי להחזיר לתוך גפש הנוער את היחס החיובי לספר — דינו.

אפילו הצגות הלהקות למיניהן, "ספקטקלים" בלע"ז, שימשו לא רק לשם מטרת בידור גרידא, כי אם בראש וראשונה התענינות רבה בנושא הספרותי המתואר על קרשי הבמה, הווי חיים מסוים מהמציאות הגלותית. הצגות בתיאטרון העיירה לאו מילתא זוטרות היא, לקראתה התכונן הנוער שבועות מספר לפני כן ושמש נושא לשיחה ערה זמן רב אחריה. טרם עלות השחר לא עזבת את אולם ההצגה, למרות העובדה שלא תמיד הצטיין בנוחיות אלמנטרית ולהוסיף על זה כיכרת דרך הגונה שהתכבדת בהליכה הלך וחזור.

בעיני המבוגרים נראה כל זה כמעשה נערות חסר כל תועלת ותכלית. "כי מה ההתרוצצות והחפזון הזה לספקטקלים שלכם, מקום שם אנשים בריאים משתגעים ומראים עקמומיות קלסתר פניהם שיעורר צחוקכם, או יגולו לפניכם איזה

מרים כגן-זבדניק

בשולי הבעיה של חינוך הנוער

גם רבים שטענו בכלל נגד "שקאלע" ורצו לקיים מנהג אבותיהם בידיהם: חדר ומלמד עד גיל מסוים ואחר-כך מלאכה ומקצוע.

לא יפלא, איפוא שתלמידי בית-הספר מבין היהודים גויסו על הרוב לא מהמעמד הבינוני, אלא מבין ילדי בעלי-המלאכה, שהיוו רוב מנינה ובנינה של העיירה, אולם בדרך כלל בהעדר פעולה תרבותית מכוונת ומסבירה בין ההורים והנוער, הוסיפו ילדי בעלי-המלאכה להיות צמודים לסדנאות ההורים, אחרי עובם בגיל צעיר את החדר, או שהיו בטלים מתורה ועבודה בכלל. מצב ענינים זה נתן עד מהרה את אותותיו. עם הדירת תנועת "השומר הצעיר" לעירנו מצאה את הנוער היהודי בלתי מוכשר לקבל את הטוב והמועיל, שתנועה חינוכית ורבת-היקף זו טמנה בחובה.

בדרך כלל היתה תנועה זאת מגייסת את חבריה מבין הנוער הלומד, אך מצד אחד מצאה מחנה של תלמידי ה"פובשכנה", שהגורם הציוני-לאומי לא דיבר אל לבם אחרי שרעו במשך זמן בשדות זרים, ואילו מצד שני נתקלה במחנה

היה זה בשנים 1919—20, אחרי שחלק ניכר מחבל ווהלין ומזיריטש בתוכו נכבש ע"י פולין. העיירה חידשה את פניה מבחינה כלכלית, תרבותית, חברתית וכו'. ראשית צעדיו של השלטון הפולני במקום היה — אם מפני שראה את עצמו כנושא תרבותה של מערב אירופה בכלל, ואם מטעמים פולוניזטוריים שחבל הספר גרמם — לקדש מלחמה בבורות, שהכתה שורשים עמוקים בעיירה כמו בכל האזור מזה דורות רבים. אולם תהיה אשר תהיה כוונתה האמיתית של הממשלה הפולנית בימים ההם, עובדה היא שבמסגרת חינוך החובה יסדה במזיריטש בית-ספר עממי פולני ("פובשכנה"), ששעריו נפתחו לרווחה לכל הנוער בגיל הלימודים אשר במזיריטש וסביבתה, נכרים ויהודים יחד.

אם כי עצם חינוך הילדים היה חובה ולא היה אדם בן-חורין להיפטר ממנו אלא ע"י לימוד בבית-ספר. אחר מוכר ע"י שלטונות החינוך, נחלקו יהודי מזיריטש בדעותיהם ביחס ל"פובשכנה". היו הורים שסרבו לשלוח את ילדיהם ללמוד יחד עם ילדי הגויים, אחרים חששו מפני חילול שבת והיו

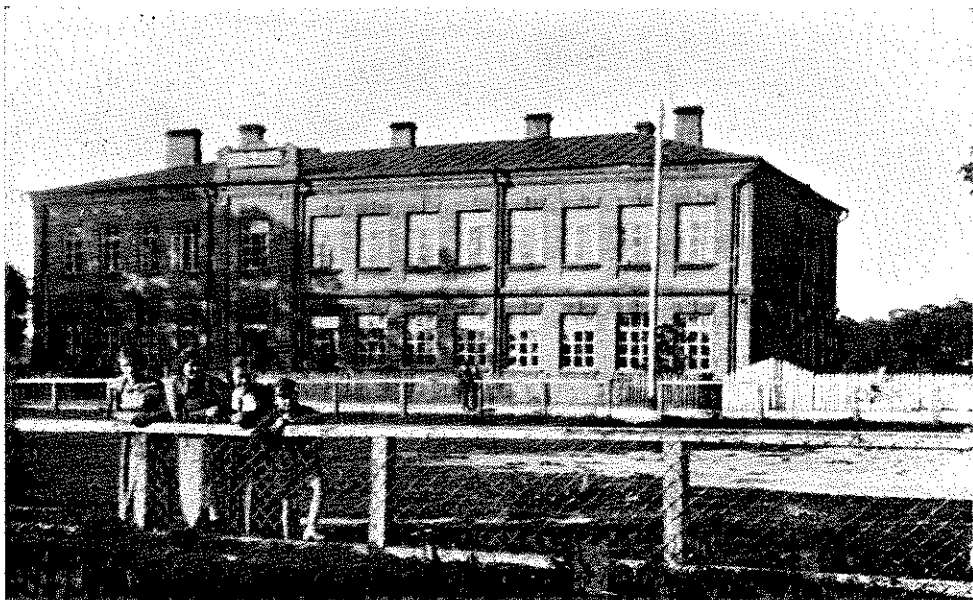
פעולותיהן של תנועות הנוער, אל חוגי ההורים, שקיבלו על עצמם את העול הקשה של פתיחת בית-ספר עברי "תרבות", ואחריו בית-ספר דתי "אור תורה" ואחריהם גם גן-ילדים עברי. בבית-הספר הפולני, אם כי החינוך בו ניתן חינוך אין כסף, נתמעטו התלמידים היהודיים, שעברו לבית-הספר העבריים במקום ומהם אף יצאו לבית-ספר תיכוניים בערים אחרות.

וקנאת בית-ספר תרבה חכמה, במשך זמן קצר כמעט שלא נמצא בעיירה נער או נערה שלא קיבלו חינוך מסודר בבית-ספר בכלל, וביחוד שחינוך זה היה עברי ולאומי ברובו. בתי הספר ותנועות הנוער השלימו זה את זה בחינוך הנוער ובהדרכתו. אנו רק תוהים ותמהים ולבנו דווי על שנוער יקר זה לא עלה עם העולים בעוד מועד, עד שעלתה עליו יד הכורת להשמידו.

גדול של תלמידי החדר והמלמד, שמבחינה זאת לא היה מצב הכשרתם טוב יותר.

אך תנועת "השומר הצעיר" בימים ההם, שינקה השראה והדרכה ממרכזים מאורגנים בגליל ובמטרופולין, לא אמרה נואש ובמשנה מרץ ניגשה למלאכת ההסברה וההשפעה בקרב הנוער. בימים ההם התארגנו במז'יריטש גם "החלוץ", "החלוץ הצעיר" ותנועות נוער אחרות, אשר ביחס למומנט הלאומי והתרבותי העבריים היו שותפים טבעיים ל"השומר הצעיר", ובכוחות משותפים עלה בידיהם לשבור את הקרח מכאן ומכאן ולגבש את רוב הנוער בעיר ולהכשירו לקליטת חינוך לאומי בשורות התנועות הציוניות ואשר שימשו מעבר להמשך הטבעי, הוא בית-הספר העברי.

ואמנם לא ארכו הימים והתוצאות לא איתרו לבוא. רעיון התחיה הלאומית הדר בצינורות שונים, וביחוד בעקבות

בית-הספר העממי הפולני "פובשכנה"

אברהם צווייג

תזמורת המיתרים במז'יריטש

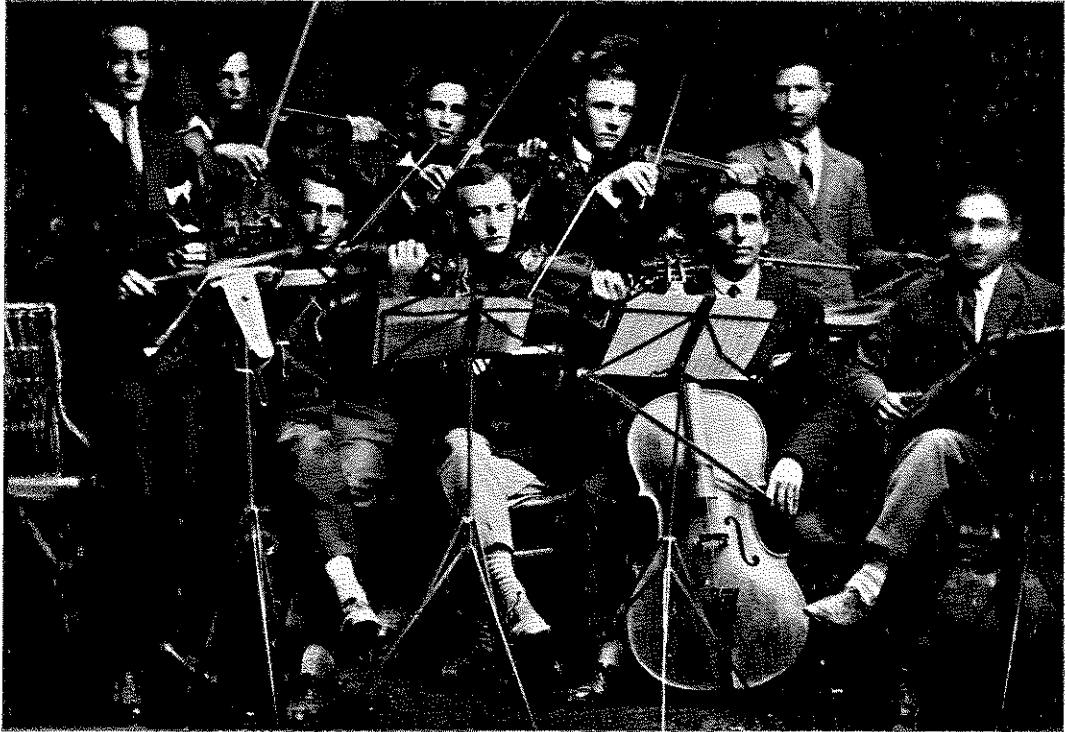
ולעדינות שבנפש. לכאורה מוסד כעין זה היה מתמיד לנחלת הגויים. אך הודות לפעילותם העקשנית רבת היוזמה של כמה ממנגי העיירה כגון: הצלם פרלצויג, הספר הוכמן, שמואל נכטנשטיין ויבדל לחיים פרידל

בין כל מוסדות התרבות שבעיירה תפשה מקום חשוב תזמורת המיתרים. אל תהיה תופעה זו קלה בעיניכם, כי גם בזה ניכר היה הרצון הדינמי של חלק מהנוער יודעי גגן לנטוע בקרבו רגש החיבה למוסיקה ולפתח את ההבנה ליופי

התזמורת כאמור הצליחה לרכז סביבה גם את הזאטוטים שצהלו מרוב התפעלות ודמיונם הילדותי התלהב ביותר: לו רק לגעת בקשת הכנור או להקיש בתוף גיתן להם כי אז מי ידמה להם ומי ישוה להם. ניגנה התזמורת בזמן הצגות התיאטרון בין מערכה למערכה. גם לחצרות הפריצים לא פעם הוזמנה, כי הרי לא תתכן נשפיה בלי תזמורת מיתרים הראויה לשמה. שיש בה גם קורטוב של מוסיקה מודרנית. זו האחרונה אזרה עזו והופיעה בכל סגולותיה וכשרונותיה המוסיקליים לפני שמנה וסלתה של החברה הלא יהודית. ואלה פיהם מלא שבת ותהילה על כושר הארגון וההתמדה הרבה שהושקע במוסד זה והיו גם מיודעי נגן שבחברה הנ"ל שנבאו למוסד עתיד מזהיר. מכל הקבוצה הנ"ל נשארו בחיים: פרידל גורנשטיין, אייזיק צנטר הממונה על התוף וכותב הטורים האלה.

גורנשטיין היתה התזמורת לעובדה קיימת. האחרון השקיע במיוחד הרבה עמל ומאמץ כדי להכשיר קבוצת מנגנים זו ששליטתם על כלי הנגינה היתה קלושה למדי והיה צורך באימון אינטנסיבי ממושך, כדי שכל כוחות הנגינה יהוו חטיבה מוסיקלית מושלמת.

ואמנם התזמורת בעיירה היתה לשם דבר. מי מאנשי העיירה, כנער כזקן, לא יזכור את השירים העממיים הערבים לאוזן, שהשמיעה בהזרותיה ובהופעותיה הפומביות. עונג מיוחד גרמה לזאטוטי העיירה בימות הקיץ, שבשעות בין השמשות התזמורת השמיעה את ניגנתה. היו צובאים על פתח הבית וחלונותיו גם מבוגרים ובקורת רוח מיוחדת במינה טיילו להנחתם על המדרכות בקרבת הבית לקולות הנגינה המשכיחים לרגע קט את טרדותיו ואת דאגותיו של איש העם הפשוט.

חברי תזמורת המיתרים
 עומדים (מימין): ח. קופרשמיץ, א. צווייג, צ. שטיינשניידר, ז. גורנשטיין,
 יושבים (מימין): י. מולביץ, י. הוכמן, מ. טסלר, חיים חיטרמן,
 המנצח: פרידל גורנשטיין